

Zernez

Autor(en): **Gaudenz, Jachen Ulrich**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **88 (1975)**

PDF erstellt am: **30.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-231672>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Zernez

da Jachen Ulrich Gaudenz

Meis char cumün, retrats da nüda realtä
be spordscha uossa l'ün'e l'otra via.
E tü sarast, avant cha'l fö t'ha devastà
stat bel e rich d'antica poesia.

Fatschadas cleras, imbellidas da sgraffits,
tettaglias grischas d'assas e d'astellas,
tablats, dal cler sulai da seculs imbrünits,
prüvats balcuns in tort e lobgias bellas ...

Be minchatant, sco in visiun, per cuort mumaint
meis sguard in teis antic aspet at vezza
cun quel, da tschientiners tessü inchantamaint,
ün batterdögl — i tuorna la tristezza.

Jon Guidon

Co mâ esa cun tia bellezza, tü char amà cumün da Zernez? I nun as pudarà far da main co dar radschun al sensibel poet chi cumplandscha il desaster cha'l furius incendi dals 5 settember 1872 ha causà vi dal bel cumün. Quant chi'd ais tuot crodà in tschendra quella vouta! Be tras üna visiun as lascha reconstruir il cumün da plü bod. Avant 400 ans scrivaiva l'istoriograf Duri Champell in sia topografia cha'l cumün da Zernez saja distint tras plüssas magnificas chasas e duos anticas bellas tuors — e cha chasas id existan circa 150. Eir davo il desaster dal crudel temp da Baldirun chi avaiva miss in tschendra la gronda part dal cumün, as refet quel plan a plan in

tuotta bellezza d'ün vair cumün engiadinais. Percunter il schnuizi da l'incendi dal 1872 ha intgnü a la generaziun chi avaiava survivü il fö da fabrichar plü a la sgüra, cun tets planivs catramats, cun chasas serradas sü, sco eir ils tablats, e quels sainza savas chi cul temp s'imbrünischan dal sulai, desistind eir tuottaffat da fanestras a l'engiadinaisa, da balcuns torts e da sgrafits. — Mo tantüna, per grand e sfurtünus chi saja stat quel fatal incendi — neir el nun ha pudü ir cun tuot la bellezza — amo lönych brich! Sün lö elevà, sco üna guardgia sur il cumün s'eleva la bella baselgia cun seis clucher uschè schlantschà. Gnand giò o sü d'Engiadina resorta ella fingià in distanza sco tipic segnal per il cumün. Da quista baselgia disch Sererhard in seis interessant cudesch topografic, ch'ella saja üna da las plü bellas baselgias refuormadas in nos chantun. — Lura esa qua sper ella, plü pitschna, dand main in ögl, la baselgetta da San Bastian. Co cha quella ais prüvada, propi adattada a la devoziun, ella in sia simpla e severa fuorma gotica, cun seis afrais-chs retgnüts, cun sias proporziuns uschè perfettas! E lura, guardand da casü giò, as preschainta in tuotta gravità il chastè cun sia massiva tuor, cun sia memorabla entrada dal «luftuor», cun seis üerts e'l plazzal, tuot serrà aint da schlass mürs. Da quist chastè quinta Sererhard, intuorn il 1740, ch'el nu saja nimia ün magnific beamaint. Na per ünguotta ch'el disch uschè da quai chi'l staiva quella jà davant ögls: eir il chastè avaiava passantà ün incendi dal temp dals Scumpigls grischuns, e'ls inimis dal cavalier Rudolf Planta avaiavan fat sbodar la tuor, almain per part. Uschè saran passats blers ans, fin cha'l chastè ais darcheu gnü miss in uorden e fabrichà oura. Id ha vulgü seis temp, fin ch'el ais gnü a's preschantar in seis imposant aspet dal di d'hoz.

Implü ais quia l'antica tuor dals Moors, dal tuot probabel il plü vegl beamaint dal cumün. Che mürs grossezzas cha quel ha! E perche esa dad ir sü d'üna uschè lunga s-chala per rivar pro la porta d'chasa? Perche oter, co per esser in quels temps antics plü sgür dad inimis, e per cha la chasa possa gnir defaisa sco üna fortezza invendschibla! — Dal temp plü paschaivel da Sererhard serviva quista tuor per tgnair in salv la munaida (!), la muniziun e las scrittüras dal cumün; per cas da bsögn però eir sco praschun — ün surnom chi l'ais restada per ün tschert temp, fin ch'ella in noss dis, s'ha darcheu transmüdada in üna chasa abitada, bain missa ad ir.

Foto W. Zeller

I sun restadas schaniadas dal fö alchüinas pacas chasas ourasom Röven e lura bainquantas aint da Runatsch. Missas darcheu ad ir, fuorman ellas hoz ün imbellimaint per il cumün.

Mo id ais qua amo alch indevastabel: la bella pusiziun dal cumün, al pè dal Munt Baselgia chi sta a traviers da la val, uschè cha adüna, apaina chi s'ozza l'ögliada i s'ha avant sai tuot l'aspet da la muntagna, cun seis bels gods, cun sias blaischs e seis laviners e cun seis lung spi, chi zoppa davo sai (bainschi bricha plü sün seis territori) quella misteriusa foppa da Macun cun tants lajets, minchün da differenta culur, üna rara bellezza in ün serain di da stà o d'utuon. E per dir quai be suot vusch: Quai es il lö ingio cha da vegl i's tratgnaiva ün dragun chi faiva svelt a's gritantar, scha mâ ch'el gniva disturbà. Tantüna nu sa Sererhard dal sgür sch'ün tal d'eira o nu d'eira. D'üna vart avaiva el udi dad homens chi eiran stats terribel sculozzats tras seis mügir, da l'otra vart avaiva el udi a dir cha quai sajan tuot be filistoccas! Plü tard, quist lö da Macun es dvantà l'avdanza da nanins, tanter ils quals Janaiverin ais stat il plü amabel. Ma sco dit: quist tuot be suot vusch! Perche i's tratta da chosas misteriusas.

Quai chi dà üna taimpra speciala al cumün da Zernez es l'insolita vastità da seis territori e seis gods uschè extais. Per far il gir cumplet da seis cunfins voul quai buns alpinists ed eir quels stuvesan quintar per la gita almain trais, scha na quatter dis! In quist vast territori vain sün seis quint minchün chi fa gugent spassegiadas o eir gitas plü solitarias. Bainschi es hoz l'attracziun dal Parc naziunal uschè granda, ch'ella impla durant ils mais da stà singulas vals e vias cun indombrabels turists. Tantüna existan amo adüna lous quiets e pussibilitats per spassegiadas e gitas chi permettan da giodair la quietezza e l'inchant d'üna natüra indisturbada.

Ün chapitel per sai sun ils vasts gods, chi durant seculs a la lunga han significhà la principala ricchezza dal cumün e chi han procurà a blers lavur e guadagn sco lavuraints da god, vittürins o resgiaders. Dal temp da la seguonda guerra, cun sia s-charsdà da combustibels, occupaiva il forestal sur 100 persunas, chi avaivan da far plü co avuonda per gnir davo a tuottas postaziuns. Quella jà esa gnü furni a l'ingranda eir laina dad agnieu e da zuondra.

Cul god esa plü bod eir gnü fat faira: anticamaing per las minieras. Mo id ais d'incleger. Quella jà eira per la populaziun plü important il metal chi pudaiva gnir guadagnà sül lö co il god chi

paraiva dad esser avant man in surabundanza. Plü mal esa lura stat cur chi han vendü gods inters a las salinas da Hall. Quels gnivan schnüdats dal tuot, culla fatale conseguenza cha la granda part da la muntagna dal Fuorn ais uossa cuverta be cun agnieu e cun zuondra, impè dals larschs, pins e dschembers, chi as reconquistan, ma be cun stainta, in lös favurisats lur plazza da plü bod.

Per imprendder a cugnuoscher eir be ün pa tuot ils gods as sto quai far bleras, bleras gitas. Mo i cunvain da las far! Eu vuless annotar chi'd exista üna interessanta carta da vegetaziun dal Parc naziunal, in la quala id ais disegnà aint cun admirabla precisiun las differentas qualitats da god e da la tipica flora chi as rechattan in mincha singul lö.

Privilegià ais il cumün da Zernez tras l'abundanza dad alps. Da las chargiar hoz be cun agen muvel, füss impossibel. Chi chi es creschü sü a Zernez o chi ha vivü là plü lönch, s'algordarà adüna cun plaschair da las lavuors d'alp chi reuneschan a giuven e vegl in buna cumpagnia, lura da la chargiada d'alp, cun partenza adurezzas vi per la not per rivar ün bun toc ant co chi fetscha di e chi cumainza il disturbi tras il trafic. E lura la s-charbunada da quels chi rivan sün alp per la prüma vouta e chi han da bütschar «la veglia» — quai tuot per ch'els hajan in lur vita buna vantüra e ch'els vivan lönch sün terra!

Ün'otra bellezza: la richa flora chi's chatta sün seis vast territori. Natüral, brich cha bellas fluors füssan üna specialità da Zernez! In tuot e dapertuot in nossa vallada sun quellas da chasa. Mo in l'agen cumün as cugnuoscha ils lous plü o main cuntschaints o zoppats, ingio chi's chatta auriclas, machöas, pantoflas, las plü bellas orchideas ed otras fluors. Id existan forsa lous zoppats cha be pacs cugnuoschan. E lura, co chi glüschan amo in tarda algordanza quellas costas tuot blauas dad enzianas, tuot cotschnas da grusaidas, o quels lös plü giò d'via cun lur uschè admirats albeterns!

Ed implü, la blera sulvaschina. Chi chi viva a Zernez stuvess esser orb per nun avair vis üna blerüra da tschiervs, eir blers chavriöls e chamuotschs. Eir ils capricorns (stambuochs) sun da scuvrir bod da minchün chi gira ün pa per las muntagnas intuorn. E lura eir amo tuot l'otra sulvaschina ed utschlaglia chi dumanda daplü atenziun, daplü peida e furtüna per l'inscuntrar e la pudair observar. Üna dumanda in parantesa: chi ha fingià inscuntrà al luf tscharver? I para

cha quel vöglija salvar sia pel pervia dal premi chi'd ais fingià gnü offert per quella. Ed a quantas istorgias e requints cha la sulvaschina dà andit adüna inavant, inquant ad observaziuns ed inscunters, ma pür inandret in rapport a la chatscha: in latin ed in s-chet rumantsch.

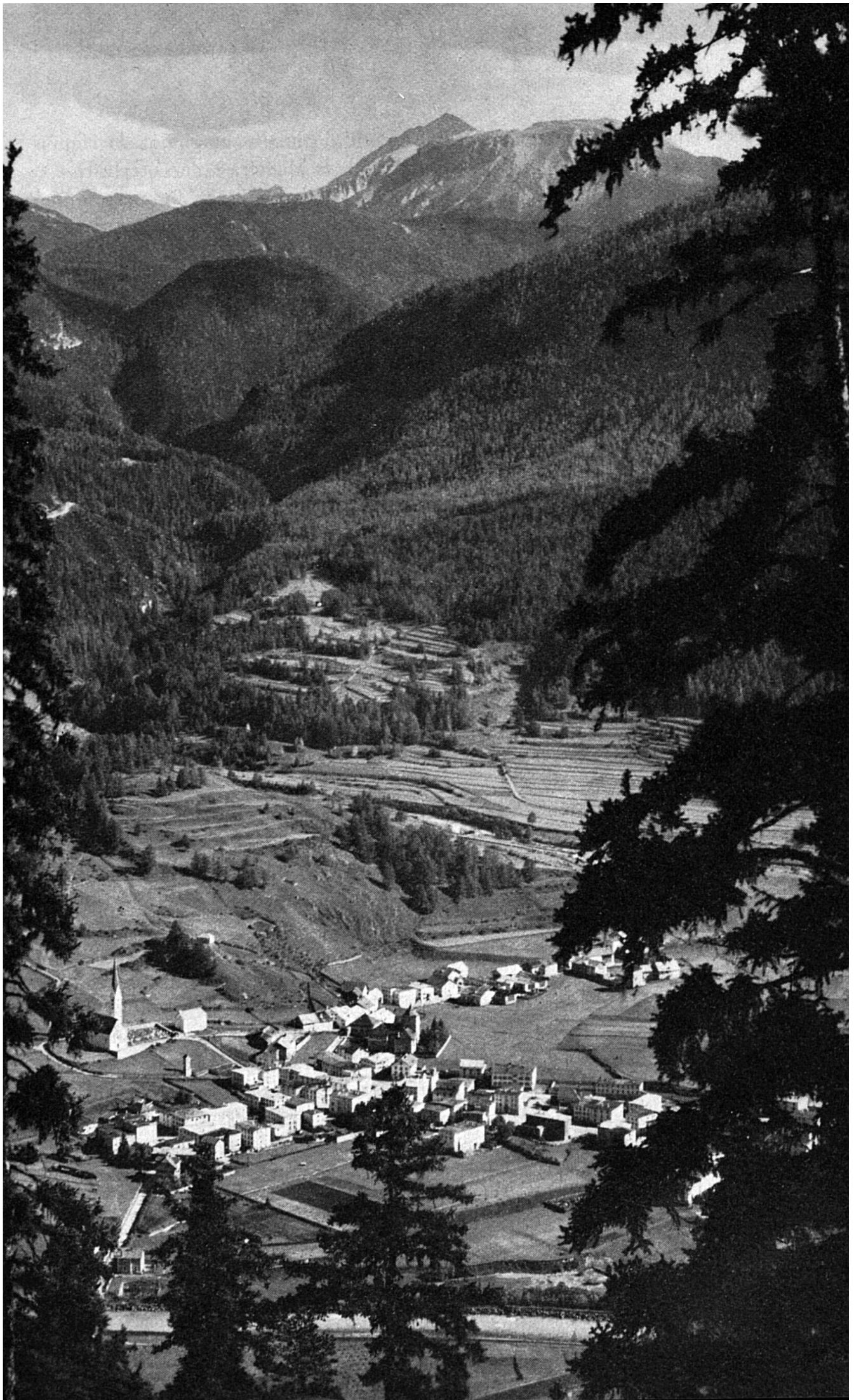
Ün'otra speciala bellezza per mincha Zernezais seis dialect local, d'immez l'Engiadina, sülla balantscha tanter vallader e puter. Pür cha oters dian sco chi vöglian: eu, ä, jä, o lura: äa, aja o jau, ils Zernezais han lur tipic: *jou*, ün pled cun pais e cun la plü bella melodia. Düsa landervia, nu s'esa plü bun da'l schmetter, neir giand a star da qualche otra vart. I's sa da famiglias chi davo avair bandunà Zernez han tgnü landervia per duos, scha na per trais generaziuns. Ün dalettaivel hom salüdaiva ad üna giuvna dal lö culs plets: Chara giunfra Jou! E scha mâ ch'ün Zernezais dschess: Jou nè già dit cha da tuot la verdüra jou nè il pü gugent la chärn, schi nu'l güdess quai plü inguotta da vulair schnejar sia derivanza. El füess pendrà süel mumaint sco a seis temp l'apostel Petrus chi in ün mumaint da privel nu vulava esser quel ch'el d'eira. Mo i til han rinfatschà be da pais: A tai, teis dialect at tradescha!

Sco dapertuot in Engiadina ha eir Zernez üna blierüra da noms locals. Che attracziun da gnir a'ls cugnuoscher, ed amo daplü da'ls perscrutar. Que ais sco divrir portas serradas, minchatant, anzi, bain suvent, da quellas cun ferma serradüra. E co cha quists noms derivan our d'uschè differents temps! Ils üns sun antikischems, plü vegls co'l temp dals Romans, oters da quella epoca, bliers s'han müdats cul ir dals ans, oters darcheu sun gnüts sfuormats tras noscha pronunzia. Alchüns sun gnüts creats forsa na avant lung temp da qualche original, o ch'els derivan da qualche evenimaint o d'üna aventüra.

Eu nu poss interlaschar da manzunar ün insai our da la richa collecziun: Stragliavita, Badachül, il Brastuoch da las Ovas Spin, Üerts dal diavel, Grip da las tapetas, Chant da rudellas. Ün prà ha nom: Schocha cotschna, ün oter Stüva sura. Dingionder vegnan però ils noms: la Frantscha e Carolina per cuntegns? Alchüns noms cuntegnan l'interessant plural collectiv in *ai*: Pignai, l'Alossai, Bugnaidas, Plan Larschaida.

Oters fan plaschair simplamaing tras lur cling melodic: Plan da las Sbaluonzchaduoiras, Spaschulaidas, Tarsous, Vallainas.

Foto R. Grass, Zernez

Ûn inter numer da noms ais identic o almain sumgliaint da cumün a cumün: Clüs, Quadras, Muntaditsch, la Murtera e bliers oters.

Difficil ais quai d'eruir la derivanza dal nom Zernez. Be uschè simpel sco cha'l vegl Champell crajaiva in til fand derivar da Cernetium, üna cità da la Campania, manzunada da Plinius, nun ais quai sgür bricha. Chi nun avess stainta da crajer cha'l nom s'haja fuormà da quels emigrants dal Latium chi, vezzand la bella cuntrada, hajan exclamà: Cerne, cerne! (guarda, guarda!).

Impè, ad ün stüdi approfuondi as reveleschan sorprendentas cugnuschentschas. Tras la differenta derivanza dals noms as lascha perfin eruir ün different cuors dal Spöl, strusch davo il munt, cuorrind per mez il cumün d'hoz — üna scuverta chi vain verificada tras la configuraziun dal terrain.

E darcheu ün oter chapitel sun ils vegls trastüts dal cumün. Il prüm chi'd ais cuntshaint dal 1575, ais scrit in latin, il prossem, dal 1664, ais lura scrit in bun rumantsch. Ils trastüts dals differents cumüns as sumaglian, ma han listess lur remarquablas differenzas. A Zernez p. ex. nu faiva quai dabsögn da spargnar la laina uschè zuond sco in Engiadina ota. Ma la cultivaziun da la terra dumandaiva tuotta atenziun, stuviant la glied viver bod be da quai cha lur aigna terra produaiva. Uschè sun remarquablas las blieras prescripziuns pervia da la sauaziun, per cha mincha terrain vegna ad avoir sia pertocanta part vi da l'aua. E las prescripziuns pervia dals bavuns vulaivan evitar tuots dans da passagi. Impreschiunanta ais la cumünanza pro tuottas lavuors, sco ch'ella resorta da blieras prescripziuns, la respunsabilità da tuots invers il cumün, eir ils numerus obligs religius, p. ex. inquant a la celebrazion da la dumengia. Da la seriusa severità da quella vouta be quists exampels: «Cur chi suna sain da cussagl (da radunanza), schi dessan cuvits far sunar trais voutas. Siand sunà la terza vouta, dess tuot esser in piazza, suot paina da cr. 12 per persuna. Cuvits e muntaduors dessan scouder.» — «Cur chi suna sain da furtüna u stuorn, schi dess tuot *cuorrex*, e quel chi nu cuorra dess esser privà da l'onur (!) e gnir chastià per rentschs 50». E sco uorden fa fabrica: chasas chi gnissan fabbrichadas dadour il rayon indichà dal cumün, sun da strar giò e, pro resistenza dal patrun, sün seis cuost, tras il cumün.

Dal vegl trastüt as po relevar il meglder retrat dal möd da viver da plü bod — dal möd da lavurar, da la cumbatta per l'existenza, da

las relaziuns socialas e d'oter plü. Ed inultra admetta el ün interessant sguard aint illa lingua da quella vouta. Güst causa cha l'ortografia nun eira amo fixada, s'ha quai dat da sai da scriver ün genuin dialect local. E sco ultim amo ün tschüt aint ill'istorgia locala. Entrand in baselgia, s'observa süll'otezza dal vout, sper la data 1609 — la superba inscripziun: Rodolphus Planta Eques (il cavallier), ed immez sia vappa culla tschatta da l'uors. Apaina vis quaist nom s'annunzia l'algordanza da quels ils plü greivs e burrascus temps cha l'Engiadina ha passantà. — Il retrat da quel paschiunà cavallier e partischan po gnir vis e medità sül piertan sura dal chastè, ed in il meditand as farà minchün seis impissamaints sur da quai cha quist hom ha fat da bön e da mal. A seis cumün ha'l fat ün zuond appredschabel servezzan — chi'd ais per el il plü dürabel monumaint — in fand fabbricar la baselgia. Mettain ch'el haja fat quai per granda part ad agen cuost, scha eir tras blera lavur cumüna dals paurs. La baselgia ais eretta in piazza d'üna plü veglia, in stil roman, saja cha quella eira dvantada massa pitschna o ch'ella eira ida almain. Da quai nu s'haja ingünas notizchas. — Ma pac davu finida quista bell'ouvra chi serva fin al di d'hoz fich bain al cumün, sun ruottas oura quellas pratchas, quels sgurdins politics, quellas cuntraversas religiusas cun tuot lur fatalas consequenzas. Id ha dat dis cha'l cavallier Planta vulava far morder als Zernezers, in als trattand da sugets chi nun han d'avair ingün'aigna persvasiun, neir brich in fats da la cretta. Mo id ais eir rivà il di ch'el cun tuot sia pretaisa e violenza, ha stuvü far svelto a mütschir per salvar sia vita. Scha las paraids da la sala sül plan sura savessan discuorrer, quant ch'ellas avessan lura da quintar! I'ns gniss lura sgüra quintà fingià da las paschiunadas tschantadas per sforzar a l'ovais-ch a la fundaziun da la lia da la Chadè, lura, dal temp dals Scumpigls grischuns, da sezzüdas da parti cun lur intrigas e lur plans malvantüraivels, ed in seguit da tantas e tantas generaziuns, in temps da pasch e da guerra, da fabricas e da disfatta. — In üna stüva dal chastè as rechatta eir amo quella pigna blava chi tira adimaint l'istorgia da la nöbla figlia dal chastè, serrada aint da seis bap, epür rapinada da seis amant. — Il chastè ais eir stat la dmura da l'istoriograf P.C. Planta, dal qual eu n'ha let üna vouta, co ch'el staiva tschüttand tristamaing our da fanestra, cumplandschand la stagnaziun da las relaziuns da seis temp. Che mâ dschess el in fatscha a las grandas müdadas dal preschaint?

Co cha l'antica tuor dals Moors resvaglia veglias algordanzas, esa fingià stat manzunà. E sco ultim amo la Serra, hoz bainschi redütta a misras restanzas, amo avant pacs decennis però magari impreschiunanta sco dostanza cunter attachas dals Austriacs sur il Fuorn nan. Cuntrari a quai cha Sererhard suppuona, existiva ella fingià dal temp da Champell ed eira dimena amo plü veglia. Ella sarà però gnüda reconstruida e rinforzida dal bun duca Rohan, dal temp dals Scumpigls grischuns. Perquai ha ella eir portà lönch seis nom o almain sia algordanza.

Ma uossa pudess quai dar cha'ls abitants odierns dal cumün füssan malcuntaints, udind a manzunar bod be fats e visiuns dal passà. Els pudessan dumandar: nun es quai inguotta tuot quai cha nus avain fat e miss ad ir in nos temp preschaint: las bellas, largias vias asfaltadas, novs cuostaivels edifizis, sco la chasa da scoula, tuot quai chi'd ais gnü fat in connexiun cun las ouvras eletricas, la sarinera, lura eir la chasa dal Parc naziunal, ultra tuot quai chi'd ais amo progettà? Sgüra, quai ais tuot a seis lö ed ais d'arcugnuoscher in seis möd. Ma quai nun as cunfa cun l'intenziun da quist artichel chi voul plüchöntscha evochar l'attachamaint al cumün in quai ch'el ha da special e chi'l disferenzchescha dad oters centrums turistics cun hotels, pensiuns, butias ed affars da tuots geners.

E sco fin be quists cuorts plets da meditaziun: Tuot fluescha quia sün terra. Tuot müda cul temp. Beà chi chi — sainza as perder vi da quist muond — sa d'appredschar il bel ed il bun cha la vita al spordscha, mantgnand per adüna üna grata algordanza da tuot il bön giodü!